

АСПЕКТИ РАЗВОЈА ДЕЧЈЕ ЛИЧНОСТИ КРОЗ ЛИКОВНО СТВАРАЛАШТВО

Весна Тодоровић
Јанко Ж. Бабић¹

Анстракт: Овај рад се бави утицајем ликовног стваралаштва на развој личности деце млађег школског узраста. Ликовне активности имају значајну улогу у развоју когнитивних, социо-емоционалних и моторичких способности деце, те доприносе развоју критичког мишљења, креативности и естетских критеријума. Рад анализира различите аспекте развоја дејче личности кроз ликовно изражавање, као што су развој интелигенције, креативност, социјалне вештине и емотивни израз.

Кључне речи: ликовно стваралаштво, дејчи развој, когнитивне способности, креативност, социо-емоционални развој, критичко мишљење, естетски развој

Увод

У новијим студијама у области ликовне културе деце млађег школског узраста, истраживачи истичу значај стваралачког приступа у овој области. Према истраживању Вечански и сарадника (2017), конвенционални приступ у ликовним активностима често је проучаван у контексту емоционалног изражавања и саморазвоја. Међутим, овај нови приступ, који се заснива на идејама Ајзнера и његових колега, поставља фокус на когнитивне процесе у ликовном изразу, као и на њихову улогу у процесима сазнања и мишљења код деце.

Истраживања Карлавариса (2007) наглашавају да је ликовни развој детета комплексан и вишеслојан, те да се не може свести само на једну компоненту као што су техничке способности или перцепција. Изложена становишта послужила су као основа овог рада, које се фокусира на утицај ликовног изражавања на развој детета. Анализиран је допринос ликовног стваралаштва различитим аспектима развоја детета млађег школског узраста. Посебно је размотрен утицај ликовних активности на развој критичког мишљења, естетских критеријума, физички и социо-емоционални развој, на креативност, стваралачку комуникацију, као и когнитивни развој и развој интелигенције, према студијама Карлавариса (1991) и Филиповић (2011).

1. Значај ликовног васпитања у одрастању детета

У истраживањима која се баве ликовном културом код деце млађег школског узраста, посебно је наглашена важност стваралачког приступа у ликовним активностима. Према студији Вечански и сарадника (2017), традиционални приступ који је усмерен на ликовне активности често се истражује у контексту изражавања емоција и индивидуалног развоја. Међутим, савременији приступ, који произилази из радова Ајзнера (Eisner, 2002), наглашава значај когнитивних процеса у ликовном изражавању и њихову улогу у развоју дејчег мишљења и разумевања света. На основу Ајзнеровог приступа ликовном васпитању, десет тачака је кључно:

1. Уметност учи децу да доносе добре одлуке о квалитативним односима – За разлику од осталих делова наставног плана, где владају правила и тачни одговори, у уметности доминира просуђивање, а не правила.

¹ janko.zivorad.babic@gmail.com

2. Уметност подучава да проблеми могу имати више решења – У уметности нема само једног тачног одговора или начина решавања проблема, већ је могуће сагледати ствари из различитих углова.

3. Уметност слави различите перспективе – Кроз уметничке активности деца уче да постоји много начина да се види и тумачи свет.

4. У уметности се сврхе и циљеви мењају са околностима – Кроз уметнички процес деца уче да се циљеви и сврхе могу мењати током решавања проблема.

5. Уметност нас подсећа да речи и бројеви не исцрпљују све што можемо знати – Ограничења језика не дефинишу границе нашег знања и сазнања.

6. Уметност подучава да мале разлике могу имати велике ефекте – Деца уче о значају суптилности кроз уметност.

7. Уметност учи децу да мисле кроз материјал – Свака уметничка форма користи неки материјални медиј да би идеје постале стварност.

8. Уметност помаже деци да изразе оно што не могу рећи речима – Кроз уметност деца развијају поетске капацитете да изразе осећања и искуства која речи не могу увек потпуно пренети.

9. Уметност омогућава јединствена искуства – Кроз уметност деца доживљавају искуства која иначе нису доступна и кроз која откривају разноврсност својих осећања.

10. Положај уметности у школском курикулуму одражава оно што одрасли сматрају важним – Место уметности у образовању шаље поруку деци о њеном значају у друштву.

Овај приступ не ограничава ликовне активности на њихове естетске и декоративне вредности, већ истиче њихов когнитивни и развојни аспект.

Према истраживањима Карлавариса (2007), ликовни развој детета је сложен и вишеслојан процес који се не може свести само на техничке способности или перцепцију. Уместо тога, различити аспекти као што су когнитивни развој, креативност и критичко мишљење играју кључну улогу у формирању деље личности кроз ликовни израз. Наведена истраживања представљају основу овог рада, који се бави утицајем ликовног изражавања на различите аспекте развоја деце млађег школског узраста.

2. Развојни потенцијал наставе ликовне културе

У складу с новим концепцијама образовања у области уметности и уметничких активности, ликовним активностима се приписује синтетички и холистички карактер. То значи да оне имају утицај на целокупни и избалансирани развој детета. Компетенције које се развијају кроз уметничке активности су једнако важне као и оне које се развијају кроз научна сазнања и технолошке вештине (UNESCO 2006: 23).

Селаковић (2015: 235) истиче значај Унескове конференције у Лисабону 2006. године, где је предложено да се уметничко васпитање и образовање остварује кроз три комплементарна педагошка правца: проучавање уметничког дела, директан сусрет са уметничким делом и учествовање у уметничком стварању. Бављење ликовним активностима омогућава детету развој свих аспеката личности: креативног, чулног, моторичког, емоционалног, социјалног и сазнајног. Васпитање и образовање засновано на садржајима и процесима ликовних уметности омогућава деци да стекну богата искуства за формирање сопственог односа према свету, а то истовремено доприноси развоју многих деље способности (Eisner 2002; Gibson 2003; Селаковић 2015). Значај образовног рада у области уметности се огледа у томе што је „за личну, социјалну и културну експресију виталан, јер ослобађа емоције, имагинацију и интелект. Уметност подразумева опажање, истраживање и стварање, уједно стварајући услове за интеракцију и комуникацију, [...] Уметност нам даје смисао у сагледавању различитих перспектива, [...] Уметност омогућава преиспитивање и тражење сопствених ставова и вредности, али и доприноси разумевању других” (Hadži Jovančić 2012: 17). Уметност је повезујући елемент, средство које спаја осећања, експресију, искуство, вољу, мишљење, знање и учење, и уједно доприноси равнотежи. Она је средство које хармонизује све аспекте јер их симултано све укључује (Večanski Nikolić 2017). Производи који настају као резултат наставе ликовне културе продукт су материјализације свих ових процеса и одражавају унутрашњи свет детета, али и његов однос према себи и свету који га окружује.

3. Утицај ликовног стваралаштва на различите аспекте развоја личности детета

О значају ликовног васпитања деце, Филиповић (2011, 2017) наводи да оно обухвата низ комплексних и важних циљева за целовити развој личности. Ови циљеви укључују целовити развој личности и њених квалитета, чиме се настоји остварити холистички приступ образовању. Развој креативности као кључне компоненте личности, чиме се подстиче дете да изражава своју индивидуалност и нове идеје. Еманципација и социјализација личности, са циљем оспособљавања деце за боље разумевање себе и света око себе. Развој емпатије, толеранције и хуманих ставова, што омогућава деци да развијају осећај за друге и позитивне друштвене вредности. Способност комуникације визуелним средствима, развијајући вештине изражавања кроз уметничке форме. Развој посматрања, опажања и визуелне перцепције, што укључује развој визуелног и креативног мишљења, интелигенције, емоција, маште и моторике, посебно координације ока и руке. Развој воље, пажње и доследности у раду, као и корисних навика, критичког мишљења и одлучности. Развој свести о сопственом бићу, његовим потребама и могућностима, кроз креативни рад и способност изражавања кроз ликовно стваралаштво. Стицање знања и практичних искустава у ликовном изражавању, путем самосталног стваралачког рада, чиме се подстиче дете на самостално размишљање и деловање. Упознавање са светском и националном традицијом и културном баштином, што доприноси разумевању културних контекста. Стицање знања из историје и теорије уметности, са нагласком на значајна дела, ауторе, епохе и стилове. Усвајање ликовног језика, који обухвата елементе и принципе компоновања и комуникације. Упознавање са различитим областима ликовних уметности, техникама и материјалима, што омогућава деци да експериментишу и развијају своје вештине. Развијање аналитичког и критичког мишљења, као и формирање естетских критеријума. Самостално ликовно изражавање и стварање кроз креативну продукцију, подстичући децу да развијају свој креативни потенцијал. Примена стечених знања, вештина и ставова у свакодневном животу и будућим занимањима, чиме ликовно васпитање постаје део свеукупног развојног процеса.

Циљеви ликовног васпитања указују на његову свеобухватност и важност за укупни развој детета. Развој личности је интегрални процес, па се ликовно васпитање не може ограничити само на естетску функцију. Како Филиповић (2011) истиче, ликовне активности имају непосредан утицај на: развој критичког мишљења и формирање естетских критеријума; развој чулних способности и физички развој; ликовно-обликовни развој; социо-емоционални развој, који обухвата развој емпатије и комуникације; развој креативности кроз ликовне активности, који подстиче стваралачко размишљање; развој стваралачке комуникације као средства за изражавање и повезивање са другима; допринос когнитивном развоју и развоју интелигенције кроз ликовно стваралаштво.

3.1. Развој критичког мишљења и естетских критеријума

Када се говори о развоју критичког мишљења и естетских критеријума, Ловенфелдово схватање, како наводи Филиповић (2017), пружа значајну основу за разумевање процеса који се одвијају током ликовног стваралаштва код деце. Ловенфелд, у својој теорији креативног и менталног развоја, наглашава значај ликовног образовања за развој критичког мишљења и естетских критеријума код деце. Према његовим ставовима, уметничко образовање доприноси развоју креативног изражавања и самопоуздања код деце, при чему улога наставника није да намеће норме или правила, већ да подстиче индивидуално истраживање и изражавање. Ловенфелд је сматрао да кроз ликовно стваралаштво деца развијају перцептуалне, интелектуалне, социјалне и естетске вештине, пролазећи кроз хијерархијске фазе развоја у којима искуство постаје кључ за даљи напредак. Критичко мишљење и естетски судови се развијају кроз искуство рада са различитим ликовним материјалима, док деца уче да анализирају и тумаче сопствене радове као и радове других, развијајући тако свој лични уметнички идентитет и разумевање уметности као дисциплине (Zimmerman, 2010).

Ловенфелд истиче да естетски развој детета није само заснован на учењу спољашњих правила и анализа уметничких дела, већ се дубоко прожима са когнитивним, емоционалним и перцептивним способностима детета, које заједно чине основу за његов естетски развој. У том

контексту, креативност и естетска свест су нераздвојиви процеси који се паралелно развијају кроз стварање и посматрање уметности (Филиповић, 2017:285). Под дејством унутрашњих и спољашњих промена, естетски развој се мења током одрастања кроз интеракцију између детета и предмета који му пружа одређено искуство и доживљај. Ауторка не раздваја креативни од естетског развоја, јер сматра да су они у блиској вези. Дете посматра и доживљава феномен лепог у окружењу и уметности, али и ствара, што му омогућава разумевање уметности. Дете као стваралац врши „избор елемената којима гради свој уметнички продукт, укључујући когнитивне и сензорне функције, стварајући притом одређени став о организацији тих елемената у свом делу, посматрајући их као прихватљиве или не, рушећи или градећи рад изнова. На овај начин се уочава блиска повезаност креативног израза и естетске свести онога ко ствара“ (Филиповић 2017: 285).

Дете у току ликовног стваралаштва комбинује своје когнитивне, емоционалне и перцептивне способности, што му омогућава да развија сопствене естетске критеријуме. У процесу стварања, дете анализира и бира елементе које ће користити у свом уметничком делу, што утиче на развој критичког мишљења. Филиповић (2017) наглашава да деца током ликовног изражавања развијају сопствени естетски став кроз процес у коме стално преиспитују прихватљивост одређених елемената и организују их у целину која рефлектује њихову естетску свест.

Ликовно дело представља кључни елемент у развоју естетске свести код деце. Ликовно дело неопходан је садржај ликовног васпитања деце, односно остваривања одређеног степена ликовног развоја. Постоје карактеристике појединих ликовних дела које одговарају појединим узрастним нивоима деце. То значи да је свако уметничко дело слојевито и да се током ликовног васпитања могу постепено упознати сви ти слојеви ликовног дела. Карлаварис (2007) истиче да посматрање и анализирање уметничких дела подстиче развој естетских критеријума, омогућавајући детету да постепено упознаје сложене слојеве уметничког дела. Ови слојеви обухватају различите аспекте, од мотива и теме дела до креативне снаге уметника и друштвеног контекста у коме је дело настало (Карлаварис, 2007).

Колико је слојевит ликовни израз детета, толико је, ако не и више, слојевита структура ликовног израза у историји уметности, дакле структура уметничког дела (Карлаварис, 2007). Сматра се да активно посматрање уметничког дела може да покрене доживљај код детета и да га дубље уведе у свет слике. Својом универзалношћу, комплексношћу, слојевитошћу и отвореношћу, може да постане један од покретача за неговање и развијање сензибилитета за визуелну и ликовну културу, за стицање нових знања и основних естетских критеријума, као и за изражавање осећања за уметност. Ово такође може да представља одговарајући ликовни подстицај за разумевање и решавање ликовног задатка и важно дидактичко средство за подстицање креативности, покретање маште и вишесмерне комуникације. Успостављање контакта са уметничким делима треба да буде лично, да се дете подстиче да самостално открива и истражује, чиме се постиже неговање његове индивидуалности (Селаковић, 2015).

Разумевање ових слојева не само да обогаћује дететову естетску свест, већ и унапређује његово критичко мишљење. На пример, активно учествовање у процесу анализе уметничког дела омогућава детету да се дубље укључи у процес решавања ликовних проблема, развијајући тиме способност критичког размишљања и естетског вредновања. Овај процес може укључивати посматрање различитих техника и материјала који су коришћени у уметничком делу, као и анализу његове естетске поруке и културолошког контекста.

Када се користи уметничко дело у ликовном васпитању на млађем узрасту, треба знати да оно има своју материјалну егзистенцију (ликовни материјал и технике), два видљива слоја: тему (мотив или повод стварања) и ликовни језик (ликовне знаке) који преносе одређену естетску поруку. Уметничко дело може се доживети и разумети рецепцијом посматрача. Карлаварис (2007) разликује следеће слојеве уметничког дела, којима се баве следеће науке и научне дисциплине: мотив или тема (иконологија); медиј изражавања и егзистенције (теорија медија); ликовни језик (теорија обликовања); ликовна порука (семиологија естетске поруке); индивидуалност ствараоца (психологија стваралачке личности); креативна снага уметника (теорија креативности); методологија обликовања (теорија методе); време настанка дела и карактеристике које време оставља на делу (историја уметности, стил и правци); простор у коме настаје уметничко дело (завичајност и традиција, национална историја уметности); социјалне

особености дела (улога наручиоца, функција дела у друштву и простору, социологија уметности).

Подручја која чине слојеве уметничког дела, не тумаче се на млађем узрасту, већ се анализа врши постепено и у складу са узрасним особеностима и искуством деце. Настава ликовне културе се може организовати тако да полазну тачку представљају уметничка дела признатих уметника, одабрана у складу са ликовним проблемом, да би се на крају дошло до дечије интерпретације истих - деца по угледу на познате сликаре стварају своја ликовна дела, пролазећи целокупан стваралачки процес (Слика 1).

Слика 1

Дечји рад по угледу на Кандинског, извор:
<https://i.pinimg.com/564x/4d/3a/09/4d3a09258a72749e60cc119180edbd19.jpg>

Успешно развијање естетских критеријума код деце у оквиру ликовне културе захтева пажљив и систематичан приступ. Филиповић (2017) наглашава да кључни циљеви ликовног васпитања укључују не само развој креативности, већ и неговање способности да се естетски процењује свет око себе. У том смислу, уметничка дела могу служити као полазна тачка за развијање критичког мишљења, а наставници имају важну улогу у подстицању деце да самостално истражују и развијају своје естетске критеријуме. Карлаварис (2007) истиче да је важно да деца у току наставе имају могућност да директно учествују у процесу стварања уметничких дела, што омогућава дубљи увид у сложеност ликовних проблема и подстиче их на креативно размишљање. Овим приступом, деца не само да развијају техничке вештине у ликовном изражавању, већ и естетску осетљивост, која ће бити основа за њихово критичко мишљење у будућности. Развој критичког мишљења и естетских критеријума кроз ликовно васпитање је комплексан и дуготрајан процес, који подразумева активну интеракцију детета са уметничким делима и светом око себе. Према Ловенфелдовом схватању, развој није могуће одвојити од креативности, јер се критичко мишљење и естетска свест формирају кроз истраживање и експериментисање у стваралачком процесу (Филиповић, 2017). У том смислу, уметничка дела представљају важан алат за подстицање развоја естетских критеријума и неговање критичког мишљења код деце.

3.2. Утицај ликовних активности на развој чула и физички развој

Развој чула, посебно визуелне перцепције, игра кључну улогу у ликовном васпитању деце. Према Филиповићу (2011), развој опажања је један од најважнијих аспеката ликовног изражавања, јер омогућава детету да кроз стечено перцептивно искуство обрађује и приказује

оно што види у својој околини. Ово укључује цртање, сликање и тродимензионално обликовање, где деца користе своју способност уочавања боја, облика и просторних односа (Филиповић, 2011). Перцептивне вештине се постепено развијају од најранијег узраста, а њихово неговање омогућава деци да се на креативан начин односе према свету који их окружује.

Посматрање и разумевање визуелних елемената је кључно за развој дечије визуелне културе и естетског осећаја. Дете кроз своје чула упознаје материјални свет, а ликовно васпитање га подстиче да свој доживљај тог света преточи у креативни израз. Овај процес укључује не само чисто визуелно опажање, већ и интеракцију са другим чулима, као што је чуло додира. На тај начин, деца повезују опипани предмет са оним што виде, интегришући различите перцептивне податке у једну целину (Карлаварис, 1991).

Слика 2

Развој опажања кроз ликовно образовање, извор: мапа радова ОШ
"Јанко Веселиновић"

Визуелна перцепција се развија кроз пажљиво посматрање и опажање стварних предмета и људи. Овај процес омогућава деци да развију способност уочавања детаља и простора, што им помаже да стекну вештине потребне за реалистично представљање света око себе. Уобичајене методе у уметничком образовању, као што су цртање модела или мртве природе, омогућавају деци да вежбају своју перцепцију, али је важно да се овај процес не ограничи само на репродукцију реалистичних слика.

Слика 2 приказује дечји начин на који се развија визуелна перцепција, посебно у односу на перцепцију фигура и просторног односа међу њима. Овај цртеж осликава дететову способност препознавања и приказивања људских облика, емоционалних стања и међусобних односа. Фигуративни елементи и поједностављене форме указују на то како дете у овој фази развоја перципира околину, комбинујући основне визуелне обрасце са симболичким приказом ликова и њихових расположења. Како је Пол Кле (Gottesman, 2016) нагласио, перцепција може ићи дубље, откривајући „истинску природу“ предмета, а не само њихов површински изглед. Овакво охрабривање истраживања и маштовитог приступа посматрању омогућава деци да развијају своју креативност и способност да виде свет на нове и иновативне начине.

Поред развоја визуелне перцепције, ликовне активности значајно доприносе и физичком развоју деце, посебно кроз развој fine и грубе моторике. Манипулација различитим алатима, као што су четке, оловке и глине, помаже у развоју контроле руку и јачању мишића у шакама и прстима. Ово је посебно важно за развој прецизне контроле, неопходне за писање и друге активности које захтевају фину моторику, као што су држање оловке или окретање страница књиге. Како деца експериментишу са различитим алатима и техникама, она не само да развијају своје вештине већ и стичу способност да боље контролишу своје покрете, што позитивно утиче на координацију око-рука.

Коришћење великих алата за сликање, као што су широке четке или ваљци, захтева употребу већих мишићних група и подстиче развој грубе моторике. Ове активности омогућавају деци да вежбају координацију и контролу великих покрета тела, што доприноси њиховој физичкој спретности (Слика 3).

Слика 3

Развој моторике, визуелне перцепције, социјалних односа и креативности кроз ликовно стваралаштво, узраст 7 год, извор: мапа радова ОШ „Јанко Веселиновић“

3.3. Социо-емоционални развој путем ликовне уметности

Ликовне активности на млађем узрасту имају дубок утицај на социо-емоционални развој деце. Кроз ликовно изражавање, деца могу да ослободе унутрашњу напетост, испоље своје емоције и разумеју своја осећања на сигуран и креативан начин. Према Филиповић (2011), емоционално стање детета се може јасно видети у степену уношења себе у ликовно дело, било да је реч о стереотипном понављању мотива или о потпуној емоционалној ангажованости (Тодоровић, 2014). Ликовно стваралаштво омогућава деци да изразе мисли и осећања без страха од осуде, што је посебно важно за њихов емоционални развој и социјализацију.

Ликовне активности су средство преко којег деца успевају да обликују и боље разумеју свој унутрашњи свет. Док манипулишу различитим материјалима, као што су боје, папир или глина, деца ослобађају емоције које често нису у стању да вербализују. Оваква невербална комуникација омогућава им да на безбедан начин испоље своја осећања и истовремено их боље разумеју. Кроз процес стварања, деца развијају осећај самопоуздања, јер им ликовне активности омогућавају да виде резултате свог рада. Како деца усавршавају своје вештине и постају свеснија својих креативних способности, ово повећава њихов осећај компетенције и подстиче развој позитивног самопоуздања (Eisner, 1978, према Вечански, 2017). Осећај успеха који произлази из стварања уметничког дела јача код деце веру у сопствене способности и подстиче их на даљи развој.

Социјални аспект ликовних активности такође игра важну улогу у развоју дечјих вештина комуникације и сарадње. Заједнички пројекти, као што су израда великих групних радова, захтевају од деце да науче да сарађују, деле ресурсе и поделе улоге у процесу рада. Овакви пројекти омогућавају деци да развијају осећај припадности и прихваћености у групи, што доприноси изградњи њихове социјалне самопоузданости (Вечански, 2017). Учећи да раде заједно, деца унапређују своје способности за комуникацију и преговарање, што је важно за њихов будући социјални развој.

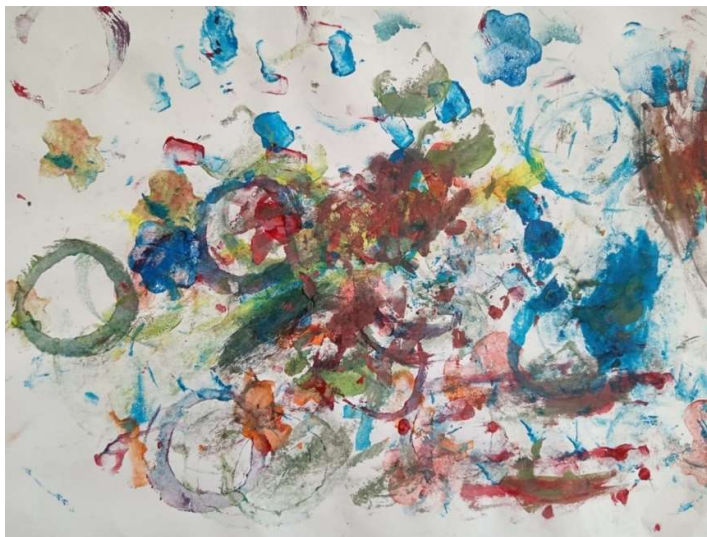
Ликовно стваралаштво такође омогућава деци да управљају својим емоцијама на конструктиван начин. Уместо да испољавају бес или фрустрацију кроз агресивно понашање, деца могу да ослободе своје емоције кроз манипулацију материјалима, као што су глина или боје. Како Вечански (2017) истиче, овај вид самоизражавања омогућава детету да се избори са

унутрашњим конфликтима на начин који доприноси његовом емоционалном развоју и стабилности.

Поред тога, ликовне активности доприносе развоју емпатије и социјалне свести код деце. Кроз уметнички израз, деца често приказују своје односе са другима, што им омогућава да рефлектују на своје социјалне интеракције и односе. Стварање уметничких радова који укључују друге људе (породицу, пријатеље, наставнике) може помоћи детету да боље разуме сопствене емоције и односе са блиским особама, као и да развије већу социјалну осетљивост. Рад у групи им такође омогућава да осете припадност и прихваћеност у заједници, што је важно за њихов социјално-емоционални развој (Вечански, 2017). Док стварају, деца разговарају о својим идејама и радовима са другима, било са вршњацима или наставницима. Ова врста дијалога омогућава да развију своје вербалне и невербалне комуникацијске вештине, што је од суштинског значаја за њихов будући социјални живот.

Ликовно стваралаштво омогућава деци да се кроз рад са различитим материјалима ослободе фрустрација и напетости. Како Вечански (2017) наводи, осећај задовољства који дете доживљава током стварања и манипулације материјалима доприноси његовом емоционалном благостању. Ликовне активности могу помоћи детету да се смири и регулише своје емоције, посебно у тренуцима узнемирености или фрустрације. Овај процес је често имплицитан, јер деца кроз свој рад често не знају речима да изразе своја унутрашња стања, али материјализација емоција кроз боје, облике и текстуре омогућава им да их опипљиво испоље. У тренуцима када је дете узнемирено или тужно, ликовне активности могу постати канал кроз који дете испољава своја осећања. Филиповић (2011) истиче да кроз ликовно стваралаштво деца могу истраживати и суочавати се са својим унутрашњим емоционалним светом. Ликовни израз може бити средство помоћу ког дете преноси своје страхове, радости или тугу, што омогућава да одрасли боље разумеју емоционално стање детета и пружи му подршку у тренуцима кризе или тешкоћа.

Истраживања су показала да ликовне активности могу допринети осећају самопоуздања,

Слика 4

Шарање по папиру као вентил за стрес, 8 год., извор: мапа радова ОШ „Јанко Веселиновић“

поноса и успеха код деце (Koster, 2005; Bullard, 2010). Када деца учествују у стварању уметничких дела, она развијају вештине визуелног изражавања, што повећава њихов осећај компетентности и сигурности. Како истиче Ајзнер, осећај личног постигнућа подстиче осећај сигурности и успеха, што постаје снажан мотив за даље учење (Eisner, 2002). Оваква позитивна искуства омогућавају деци да развијају своје самопоуздање, што је важно за њихов целокупни социо-емоционални развој. Како Вечански (2017) истиче, ликовне активности омогућавају деци да контролишу своје емоције и ублаже стрес, што је посебно важно у контексту њиховог когнитивног и емоционалног развоја. Емоционална стабилност директно утиче на когнитивне процесе, као што су пажња, концентрација и учење, чиме ликовне активности постају интегралан део васпитно-образовног процеса.

Слика 4 приказује један од начина на који деца изражавају своје емоције кроз ликовно стваралаштво, у овом случају кроз спонтано шарање по папиру. Цртеж представља употребу различитих боја и облика, без јасно дефинисаних фигура, што може указивати на дететову потребу да изрази осећања која не могу бити вербализована. Овакав вид стваралаштва, који карактеришу неструктурирани потези и хаотична композиција, често делује као вентил за стрес и унутрашњу напетост код деце. У контексту социо-емоционалног развоја, овакви радови могу бити одраз дететових унутрашњих емоционалних стања. Нехомогеност боја и облика сугерише интензивну емоционалну активност, а могућа присутност више различитих емоција које дете изражава истовремено.

Ликовне активности омогућавају деци да развију и своје комуникацијске вештине, посебно кроз уметничке радове који преносе осећања и мисли које деца често не могу да вербализују. Кроз своје уметничке креације, деца комуницирају са својим окружењем и изражавају свој унутрашњи свет. Ова врста невербалне комуникације је од кључног значаја за развој емпатије, као и за изградњу дубљих социјалних односа са вршњацима и наставницима.

3.4. Развој креативности кроз ликовне активности

Код дефинисања креативности, у већини приступа се издвајају два критеријума: новина и функционалност новине. Новина или оригиналност подразумева стварање или генерисање нечег новог и оригиналног – нових идеја, приступа и решења којих раније није било. Више различитих аутора сматра да није довољно да та новина буде само необична, она мора бити функционална и применљива и представљати адекватно решење за дати проблем или ситуацију (Feist, 1998; Guilford, 1950; MacKinnon, 1970; Plucker & Begetto, 2004; Sternberg, 2004; Ristić, 2010, према Вечански, 2017).

Креативност је чест предмет разматрања у стручној литератури. Појам креативности се поистовећује са појмовима машта, новина, оригиналност, надареност, интуиција, проналазак и сл. Карактеристика креативног производа је да се он битно разликује, да је другачији, оригиналан. Креативност означава мисаоне процесе којима се долази до решења проблема, уметничких продуката, теорија или производа који су јединствени и нови. Дух креативности унапређује сваку људску делатност, тако и образовање. Креативност је такође повезана са низом когнитивних процеса као што су дивергентно размишљање, способност комбиновања и реорганизације информација, и спонтаност у експериментисању са новим идејама (Селаковић, 2015). У ликовним активностима, деца добијају прилику да ослободе своју машту и створе нове визуелне форме, што је основа за развој креативности у ширем смислу. Овај процес истовремено развија и њихову емоционалну зрелост, пошто деца уметничким изразом испољавају своја унутрашња осећања и мисли. Чиниоци који утичу на креативност су: креативни појединац, његове интелектуалне карактеристике и карактеристике личности (првенствено стваралачка продуктивност); креативни мисаони процес; креативна ситуација или друштвено окружење; креативни производ (Филиповић и Каменов, 2009).

Креативне личности су подложне игри, често их карактерише неозбиљност у схватању важећих норми, стандарда, стереотипова, култова и културе. У ликовној уметности, креативност подразумева низ способности и процеса који омогућавају да се дође до адекватног ликовног решења кроз потрагу за проблемом и његовом формулацијом, комбинације и реорганизације информација, дивергентно и критичко мишљење, механизам артикулације, повезивање удаљених и наизглед неповезаних идеја, спонтаност, имагинацију. Креативност у подручју деце ликовног изражавања такође може бити проучавана и анализирана са различитих позиција: креативност процеса, креативност продукта, креативно окружење и креативна личност (Селаковић 2015).

Креативност у ликовном стваралаштву развија се у више фаза. У почетку, деца се упознају са основним материјалима и техникама, што их охрабрује да експериментирају и развијају нове идеје. Како деца напредују у овом процесу, њихови радови постају све комплекснији и оригиналнији. Различити облици уметничког израза, као и креативни процеси, подразумевају „слободно трагање за решењем кроз низ покушаја у истраживању новог и различитог [...] тако да представљају природни оквир за креативно деловање, ослобођено страха

од грешке [...] који нема унапред задате одговоре и који омогућава сагледавање из различитих перспектива” (Hadži Jovančić 2012: 46).

Како се рад бави развојним потенцијалима наставе ликовне културе на млађем узрасту, креативност процеса долази у први план. Кроз наставу ликовне културе на млађем узрасту, деца решавају различите проблеме које доноси ликовни процес, експериментишу и истражују, експериментишу са различитим материјалима и испробавају начине употребе једног материјала, комбинују их повезујући их у нове целине. Имагинативни процеси који се доводе у везу са креативношћу постоје у ликовним активностима деце млађег узраста. Наставник и околина играју битну улогу у обликовању окружења у којем је омогућено да деца имају слободу да развијају своју креативност на начин који одражава њихову унутрашњу спонтаност и индивидуалност.

Кораћ (2017) овај проблем посматра из угла педагошко-психолошких теорија, наводећи схватања различитих аутора о педагошком утицају на стваралаштво деце. Издвојено је неколико карактеристичних схватања, најпре Ајзнерово, према којем развој стваралаштва има свој континуитет и развојне фазе, али темпо, ниво и квалитет естетског сензибилитета у великој мери зависе од васпитних утицаја. У том контексту истиче значај учења из сопственог искуства, уз уважавање духовних, емоционалних, психичких и физичких потреба ствараоца (Eisner 2002, према Кораћ 2017). Како Кораћ (2017) наводи, ликовно стваралаштво је идеална платформа за развој креативности јер омогућава деци да експериментишу са материјалима и техникама без страха од грешке, што је кључно за стваралачки процес. Наставник игра важну улогу у подстицању креативности код деце, тако што им обезбеђује окружење у коме могу слободно да истражују и изразе своје идеје.

Улога наставника у образовно-васпитном процесу је да обезбеде оптималне услове потребне за несметано ликовно стваралаштво детета. Говорећи о интересовањима за ликовно изражавање на различитим узрастима, Рока (Roca 1978, према Кораћ 2017) истиче да је код млађе деце присутан тзв. непосредан интерес, док је код старијих присутан посредан интерес, услед искуства у коришћењу различитог материјала и средстава ликовног изражавања и обликовања. Интересовање деце за ликовне активности зависи од узраста, садржаја рада и, изнад свега, способности наставника. Аутор истиче да је сваки добро осмишљен поступак наставника који изазива емоционалну реакцију или доживљај код деце уједно и показатељ квалитетно вођене наставе ликовне културе.

Филиповић (2011) сматра да наставник треба да обезбеди окружење које омогућава детету да слободно истражује и развија своју креативност, кроз експериментисање са различитим материјалима и техникама. На Слици 5 је приказан рад детета где се уочава изузетан развој ликовне креативности и обликовних способности, а заостајање у оптичко-тематском развоју. Из тог разлога, рад делује експресивно и ликовно складно, али реални изглед рибе није препознатљив (Карлаварис, 2007).

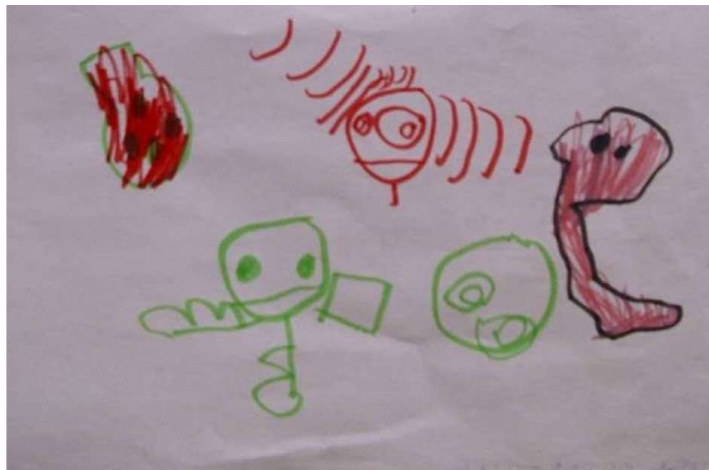
Слика 5
Риба, гваши, извор: Карлаварис, 2007

3.5. Развој стваралачке комуникације

Стваралачка комуникација представља процес у којем дете, кроз своје уметничко изражавање, комуницира са окружењем и својим унутрашњим светом. Ликовно стваралаштво омогућава деци да на креативан начин изразе своје мисли, осећања и доживљаје који често превазилазе њихове вербалне способности. Према Карлаварису (2007), ликовне активности представљају средство комуникације између детета и окружења, јер омогућавају детету да кроз свој уметнички рад размењује идеје и емоције са другима. Будући да визуелне представе које деца стварају функционишу као симболи, оне саме по себи представљају средство комуникације. Поред тога, и дијалог о њима, као и дијалог о искуству током наставе ликовне културе када деца размењују мишљења и идеје, омогућава увид у унутрашњи свет других, увид у другачије перспективе, њихово разумевање и емпатију (Eisner, 2002). Кроз ликовне активности дете се изражава и комуницира са другима путем свог рада, који на неки начин представља његов унутрашњи говор. Дете истражује, опажа и објашњава свет који га окружује, обрађује и процесуира нове информације и искуства различитих садржаја која свакодневно стиче,

стварајући нова значења (Ivić 2015; Šefer 2005, према Филиповић 2017а). Када разматрамо могућност развоја деце ликовног стваралаштва и улогу наставника у том процесу, најближи је став Виготског (1996). У својој развојно-когнитивистичкој теорији, Виготски је у први план ставио конструктивно развојну улогу социјалне интеракције у формирању индивидуалних психичких функција, тврдећи да се све више психичке функције (логичко памћење, логичко мишљење, вољна понашања) јављају најпре као социјални односи, као облик интеракције између детета и одраслог. Ликовно дело сваког детета у себи носи неку поруку, скривени код, које дете на други начин није способно да искаже због ограниченог речника на млађем узрасту (Слика 6).

Дете кроз доживљај уметничког дела ступа у имагинарни однос у којем комуницира с тим

Слика 6

Ликовни рад детета - емоционална експресија, 7 год, извор: мапа радова ОШ "Јанко Веселиновић"

делом, ураћа у његов свет. Други ниво је изражавање свог личног света, односно стваралачка комуникација детета и његовог личног креативног стваралаштва. Трећи ниво је стваралачка комуникација у коју дете ступа преко свог дела са другим људима, који га посматрају, тумаче и покушавају да разумеју. Ликовне активности омогућавају детету не само да изрази себе, већ и да тумачи и разуме радове других чиме се развија међусобно разумевање, што доприноси изградњи социјалних односа и развоју комуникацијских вештина. Деца уче да износе своје идеје и да прихватају туђе, што је кључно за њихов социјални живот. Дијалог о уметничким радовима и размена мишљења у току наставе ликовне културе омогућавају деци да развијају емпатију и разумевање других. Овај процес подстиче децу да размишљају о различитим перспективама и проширују своје видике кроз уметност.

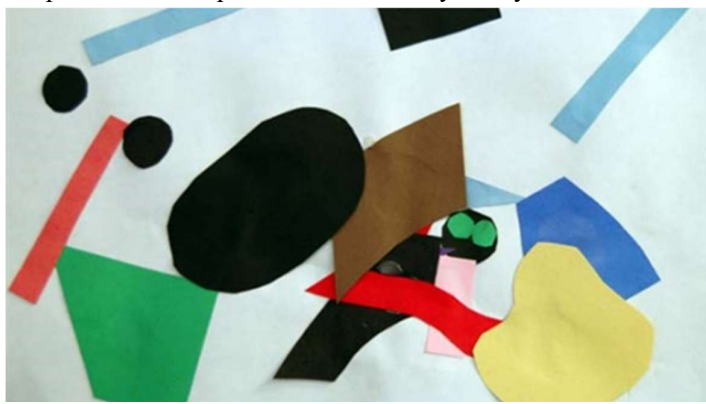
Стваралачка комуникација се развија кроз различите фазе деце ликовног изражавања. У раним фазама, ликовни радови су једноставни, али изразити у свом симболизму, док касније постају све комплекснији и специфичнији, омогућавајући деци да комуницирају на све сублимније и емоционално дубље начине (Филиповић, 2017б).

3.6. Допринос ликовног стваралаштва когнитивном развоју и развоју интелигенције

Према Филиповић (2011, 2017а), интелектуални развој детета огледа се у растућој свести о себи и свом окружењу. Развој детета може се пратити кроз начин на који оно црта људе, посебно у ситуацијама када ограничене вербалне способности отежавају комуникацију. Детаљан цртеж се често сматра показатељем више интелигенције. „То не значи нужно да ће тај цртеж бити и естетски привлачан, јер интелигенција и естетски осећај не морају да се развијају истовремено. Како дете напредује, његова свест о свету и његовим детаљима се шири. Недостатак детаља у цртежу може указивати на интелектуалне тешкоће или проблеме које дете није у стању да реши. То такође може бити резултат неуравнотежености између емоционалног и интелектуалног развоја, што се може превазићи подстицањем креативног изражавања и уклањањем емоционалних блокаде, када се они идентификују“ (Филиповић, 2011:22).

Карлаварис (1986) наглашава дијалектичку везу између когнитивног развоја и наставе ликовне културе, сматрајући да је когниција основа за развој ликовног стваралаштва. Ликовне активности захтевају и подстичу когнитивне процесе као што су перцепција, анализа, синтеза и креативно мишљење. Када се говори о развоју интелигенције, важно је осврнути се на Пијажеову теорију когнитивног развоја. Он тврди да је у прве две године живота дете ангажовано у развоју сензомоторних и моторичких способности, играјући се са формама, бојама и првим речима, које постају предуслови за уметничку активност. У другој фази развоја, која се поклапа са предшколским периодом, дететов капацитет за коришћење, манипулисање, експериментисање и разумевање различитих симболичких система развија се великом брзином. „Тај развој је исти код све деце, али се одвија различитом брзином код сваког понаособ. Дете продире у свет симбола – речи, линија, боја, звукова и облика, активно се служећи њима“ (Филиповић 2017б:23).

„Ликовно васпитање мора развијати когнитивне процесе, интелигенцију, просторно мишљење и тумачење симболичких знакова у ликовној уметности“ (Карлаварис 1991: 99). Међутим, Танај (према Филиповић 2017б) увиђа да нека деца никада не превазиђу наредни развојни период ликовног стваралаштва, и да остају у фази шаблонизације. За ликовно изражавање и рецепцију ликовних дела важне су интелектуалне операције, па су систематичност и правилан одабир методичких поступака у ликовном васпитању и образовању

Слика 7

Олуја, колаж, 8 год., извор: мапа радова ОШ „Јанко Веселиновић“

важни како за развој когнитивне сфере, тако и за развој стваралачких способности.

Слика 7 приказује пример доприноса ликовног стваралаштва когнитивном развоју детета. Рад, у којем дете приказује олују кроз сложену композицију апстрактних облика и ковитлаца, илуструје способност детета да визуелно истражује и интерпретира динамичке природне појаве. Ова апстрактна интерпретација олује представља више од пуког репродуковања

реалности; она укључује процес когнитивног мишљења, јер дете мора да комбинује различите елементе и структуре како би изразило своју перцепцију и разумевање. Поред тога, сам рад ангажује и посматрача, који је, слично детету, подстакнут да се когнитивно укључи како би разумео и доживео поруку дела. Овакви радови развијају способност анализе и критичког размишљања како код детета, тако и код оних који га посматрају, јер је потребно више од пасивног пријема да би се дешифровале сложене и симболичне поруке. Овакав вид ликовног стваралаштва директно доприноси развоју когнитивних процеса као што су планирање, решавање проблема, као и развој апстрактног мишљења, што све игра важну улогу у укупном интелектуалном развоју детета.

Закључак

Ликовно стваралаштво игра кључну улогу у развоју дечје личности, пре свега на предшколском и млађем школском узрасту. Његов значај ни у ком случају не би требало занемарити или узимати стихијски. Да би ликовно васпитање заиста имало одређени утицај на комплетан развој детета - и на њихово сазнање и мишљење, и на креативност, емоције и доживљаје - неопходно је да се организују плански, у складу са хуманистички оријентисаном концепцијом ликовног васпитања. Већина ликовних педагога, као што су Карлаварис, Филиповић, Каменов и други, у својим истраживањима утврдила је да ликовне активности имају значајан утицај на различите аспекте развоја предшколске деце. Важно је истаћи сагласност међу истраживањима која указују да различите ликовне активности доприносе развоју детета на више нивоа, укључујујући контролу руку, развој ликовно-обликовних способности, као и развој креативности.

То је потврђено и резултатима Војводић (2018), који сугеришу значај улоге учитеља и ликовних педагога у ликовно-обликовном развоју детета. Анализа теоријских поставки и добијених резултата потврдила је да је ликовно-обликовни развој деце изузетно значајан и да ликовне активности позитивно утичу на различите аспекте њиховог развоја.

Литература

- Вечански, В, Васиљевић Благојевић, М, Маринковић, Т. (2017). Развојни потенцијал ликовних активности на предшколском узрасту. *Настава и васпитање*, LXVI 2/2017, стр. 367-380.
- Виготски, Л. (1996). Проблеми опште психологије. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Војводић, М. (2018). *Компетенције наставника као фактор развоја ликовног стваралаштва ученика основношколског узраста, докторска дисертација*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.
- Gibson, R. (2003). Learning to be on Art Education: Student Teachers Attitudes to Art and Art Education. *International Journal of Art & Design Education*, 22(1), 111–120.
- Gottesman, S. (2016). *How to Be an Artist, According to Paul Klee*, доступно на <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-how-to-be-an-artist-according-to-paul-klee> (10. 2. 2023).
- Eisner, E. (2002). *The Arts and the Creation of Mind*, In Chapter 4, What the Arts Teach and How It Shows. (pp. 70-92). Yale University Press.
- Zimmerman, E. (2010). *2010 Lowenfeld Lecture Creativity and Art Education: A Personal Journey in Four Acts*. https://www.researchgate.net/publication/238783243_2010_Lowenfeld_Lecture_Creativity_and_Art_Education_A_Personal_Journey_in_Four_Acts (4. 6. 2024.)
- Карлаварис, Б. (2008). Феномен ликовног стваралаштва деце. *Поља*, бр. 7, стр. 7.
- Карлаварис, Б. (2007). *Феномен дечијег цртежа*. Нови Сад: Војвођанска академија наука и уметности.
- Karlavaris, B. (1991). *Metodika likovnog odgoja 2*. Rijeka: Hofbauer.
- Карлаварис, Б. и др. (1986). *Методика ликовног васпитања за IV годину Педагошке академије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кораћ, И. (2017). Подстицање дечијег ликовног стваралаштва у васпитно-образовном контексту. *Годишњак Педагошког факултета у Врању, књига VIII, 1/2017*, 350-357.
- Селаковић, К. (2015). *Уметничко дело у функцији подстицања развоја ликовних способности код деце млађег школског узраста, докторска дисертација*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.
- UNESCO (2006). *World Conference on Arts Education: Building Creative Capacities for the 21st Century, Lisabon, 6–9 March 2006*, dostupno на http://www.hcedo.hr/wp-content/uploads/2009/09/Smjernice_UNESCO_o_umjetnickom_odgoju_06.pdf (11. 1. 2023.).
- Filipović, S. B., & Vojvodić, M. V. (2019). Uticaj estetskog vaspitanja na formiranje ličnog identiteta dece i mladih. *Sociološki pregled*, 53(2), 556-576.
- Филиповић, С. (2017а). *Методичка пракса ликовних педагога: Методика ликовног васпитања и образовања, 2. допуњено изд.* Београд: Ауторско издање.
- Филиповић, С. (2017б). Креативност и ментални развој предшколске деце. *Свакодневни живот детета, зборник радова*. Нови Сад: Висока школа струковних студија за васпитаче.
- Филиповић, С. (2011). *Методика ликовног васпитања и образовања*. Београд: Универзитет уметности у Београду и издавачка кућа Клет.
- Филиповић, С, Каменов, Е. (2009). *Мудрост чула 3, децје ликовно стваралаштво*. Нови Сад: Драгон.
- Hadži-Jovančić, N. (2012). *Umetnost u opštem obrazovanju: Funkcije i pristupi nastavi*. Beograd: Učiteljski fakultet, Klett.